

Jerzy Topolski (1928 – 1998)

Na kilka dni przed Świętami Bożego Narodzenia 1998 r. zmarł w Poznaniu wybitny polski historyk, profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Jerzy Topolski. Uczony o niezwykle rozległych zainteresowaniach badawczych, utalentowany popularyzator nauki, pełen pasji działacz i organizator, wychowawca wielu pokoleń młodych adeptów nauki historycznej.

Profesor Topolski urodził się 20 września 1928 r. w Poznaniu w rodzinie nauczycielskiej. Od 1935 r. mieszkał w Gnieźnie, a po wybuchu II wojny światowej w Piotrkowie Trybunalskim, dokąd rodzinę Topolskich wywieźli Niemcy. Maturę zdał w styczniu 1946 r. w liceum w Gnieźnie i jesienią rozpoczął studia na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego, dając się rychło poznać jako niezwykle zdolny student. Obok pracy na seminarium podstawowym profesora Jana Rutkowskiego, uczęszczał na drugie – prof. Pawła Sulmickiego, u którego formalnie po nagłej śmierci swojego opiekuna prof. Rutkowskiego zrobił magisterium w 1950 r. Pracę doktorską poświęcił gospodarce wiejskiej w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, do której materiały gromadził jeszcze pod kierunkiem Rutkowskiego, napisał ostatecznie na seminarium profesora Stanisława Hoszowskiego i obronił w 1951 r. na Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Studiował następnie w Instytucie Kształcenia Kadr Naukowych w Warszawie. Zawodowo związał się pracą na Uniwersytecie w Poznaniu (od 1951 r.), choć współpracował także z Instytutem Historii PAN. W 1961 r. uzyskał profesurę nadzwyczajną, a w 1968 r. został mianowany profesorem zwyczajnym. Trzy lata później wybrano go na członka korespondenta Polskiej Akademii Nauk, a jej członkiem rzeczywistym został w 1977 r. W macierzystym Instytucie Historii UAM kierował Zakładem Historii Nowożytnej; w latach 1968-1981 sprawował funkcję wicedyrektora, a następnie do 1987 r. dyrektora Instytutu. Był również stypendystą w VI Sekcji Ecole Pratique des Hautes Etudes w Paryżu, a także wykładowcą tejże uczelni oraz innych placówek naukowych w USA, Kanadzie, NRF i Włoszech. Przez dwadzieścia lat (1970-1990) reprezentował nasz kraj w zarządzie prestiżowego Międzynarodowego Stowarzyszenia Historii Gospodarczej. W swojej ponad 40-letniej pracy zawodowej wykształcił blisko 50 doktorów, z których znaczna już część została profesorami.

Skala zainteresowań naukowo-badawczych Jerzego Topolskiego była szeroka i ulegała na przestrzeni lat stałemu poszerzaniu. Pierwszym kręgiem tematycznym w zainteresowaniach i badaniach Profesora była problematyka gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, w początkowym okresie ściślej rzecz biorąc funkcjonowanie różnych typów wielkiej własności feudalnej. Na podstawie rozległej kwerendy przede wszystkim w bogatym w zasoby Archiwum Archidie-

cezjalnym Topolski zbadał nie tylko formy organizacyjne własności kościelnej, jakim były dobra arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, ale przedmiotem opracowania stało się również gospodarstwo chłopskie i folwarczne (ich areał, charakter siły roboczej, struktura i rozmiary produkcji), a także położenie ludności wiejskiej i jej walka z uciskiem feudalnym. Szczególną uwagę poświęcił J. Topolski rozpatrzeniu przyczyn i rozmiarów regresu gospodarczego w XVII-XVIII w., który uwydatnił się spadkiem produkcji rolnej i wydajności plonów. Rezultaty badań, które niejednokrotnie wyprzedzały badania innych autorów, zawarł w kolejnych książkach publikowanych systematycznie od połowy lat pięćdziesiątych: *Rozwój latyfundiów arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XV do XVIII w.* (1955), *Położenie i walka klasowa chłopów w XVIII w. w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego* (1956), *Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII w.* (1958).

Uzyskana w toku badania folwarku i gospodarstwa chłopskiego wiedza o ich funkcjonowaniu pozwoliła Topolskiemu na ważne spostrzeżenia dotyczące wspomnianego kryzysu gospodarczego w Polsce XVII w. (*La regression économique en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle*, „Acta Poloniae Historica”, 1962; *O tak zwanym kryzysie gospodarczym XVII wieku w Europie*, „Kwartalnik Historyczny”, 1962;), a także na syntetyczne opracowanie dziejów gospodarstwa wiejskiego (*Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce*, t. II, red. B. Baranowski i J. Topolski, 1964). W połowie lat sześćdziesiątych na rynku wydawniczym pojawiła się nowa książka Topolskiego, która stała się wkrótce klasyczną pozycją polskiej historii gospodarczej i jednym z ważniejszych dzieł historiografii europejskiej na temat początków kapitalizmu w Europie późnośredniowiecznej i wczesnonowożytnej (*Narodziny kapitalizmu w Europie XIV-XVII wieku*, 1965, wyd. 2, 1987; wydana we Włoszech w 1979). W modelu próbującym wyjaśnić jeden z ważniejszych problemów genezy dualizmu w rozwoju gospodarczym Starego Kontynentu Topolski (odmiennie niż np. Marian Małowist) akcentował równoczesny związek powstania kapitalizmu w Europie Zachodniej w czasach nowożytnych, jak i gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w Europie Środkowo-Wschodniej ze wzrostem aktywności gospodarczej całej szlachty europejskiej dążącej do przewyciężenia kryzysu swoich dochodów. Z kolei koncepcji ogólnoeuropejskiego kryzysu gospodarczego XVII w. przeciwstawił tezę o wzroście dysproporcji w rozwoju gospodarczym różnych terytoriów Europy.

Drugi krąg problemowy w dorobku naukowym J. Topolskiego stanowią prace z zakresu problematyki metodologicznej i teoretycznej historii. U ich podstaw zdaje się leżeć związki Topolskiego z marksistowską formacją intelektualną i z kulturą metodologiczną i filozoficzną poznańskiego środowiska naukowego. Współpraca z swoim mistrzem J. Rutkowskim (któremu poświęcił jedną z późniejszych książek *O nowy model historii*, Jan Rutkowski (1886-1949, 1986), kontakty i lektura dzieł innych wybitnych postaci życia naukowego np. Henryka Łowmiańskiego, dość szybko zaowocowały przekonaniem, że postępowanie badawcze historyka może przynosić tym większe efekty, im bardziej jest u niego rozwinięta świadomość metodologiczna, która jest funkcją wiedzy teoretycznej. Już w 1960 r. wspólnie z Andrzejem Malewskim opublikował *Studia z metodologii historii*, zaś w 1968 r. ukazało się dzieło podstawowe *Metodologia historii* (2 wyd. w 1973, w 1976 polskie wydanie w jęz. angielskim), które przyniosło autorowi szerokie zainteresowanie i uznanie na całym świecie, o czym najlepiej świadczą liczne tłumaczenia i wydania pracy we Włoszech, w Hiszpanii, w Rumunii, w Anglii, a nawet w Chinach, ale co ciekawe nie w ZSRR. Problematyce myśli teoretycznej i metodologicznej w uprawianiu historii pozostał wierny także w latach następnych publikując m.in. *Świat bez*

historii (1973), książkę mającą uprzystępnąć wspomnianą problematykę szerszym rzeszom nieprofesjonalistów; *Prawda i model w historiografii* (1982); czy *Teoria wiedzy historycznej* (1983). Te i szereg jeszcze innych prac przybliżały nam kierunki współczesnych światowych badań historycznych, akcentowały wagę świadomości metodologicznej badacza, zwracały uwagę na rolę w poznaniu naukowym nie zawsze uświadamianej wiedzy pozaźródłowej i pokazywały naukę historyczną w ujęciu dynamicznym, w której kryteria naukowości badania zmieniają się wraz z rozwojem samej historiografii.

Zmarły należał również do nielicznego grona uczonych o rzadkim zmyśle syntezy i posiadał, jak mało kto, umiejętność syntetycznego spojrzenia na badane przez siebie problemy i zjawiska. Ten kierunek działań badawczych, a później także i organizatorskich zapoczątkowała synteza dziejów pierwszej polskiej stolicy – Gniezna (1965 r.), która otworzyła nowo jakościowy etap w syntetycznych ujęciach przeszłości miast polskich. Interesującą też próbą, zarówno pod względem metodologicznym (zastosowanie wskaźników syntetycznych), jak i czasową (9 stuleci) było badanie efektów gospodarczych feudalnego modelu gospodarki polskiej (*Wskaźnik wzrostu gospodarczego Polski od X do XX w.*, „Kwartalnik Historyczny”, T. 74, 1967, nr 4). Jeszcze większym echem w środowisku odbiła się kolejna synteza powstała z inicjatywy i pod redakcją Topolskiego, a mianowicie *Dzieje Wielkopolski do 1793 r.* (1969). W ciągu paru lat kierował nie tylko licznym zespołem autorskim, ale i sam prowadził rozległe kwerendy archiwalne, które zaowocowały licznymi studiami ukazującymi nowoczesne przeobrażenia w gospodarce i społeczeństwie kolebki kraju. U schyłku XX w. można bez przesady stwierdzić, że koncepcja syntezy ukazującej w integralnym związku dzieje gospodarcze, społeczne, polityczne, kulturalne, a nawet ideologiczne obroniła się. Należy także żałować, że tak nowatorskiej pod względem metodologicznym syntezy nie doczekały się inne dzielnice kraju.

W dwadzieścia lat później jeszcze pełniej rozwinął wypracowany przez siebie metodologiczny i konstrukcyjny wzór syntezy ośrodka miejskiego publikując w 1988 r. pierwszy (do roku 1793) z czterech tomów *Dziejów Poznania*. Nawiązał w nim do wzorów innej, a bez wątpienia najważniejszej w tym obszarze swojego dorobku syntezy całości dziejów ojczystych – *Dziejów Polski* (1975). Jak rzadko które dzieło *Dzieje Polski* doczekały niespotykanej liczby recenzji i wypowiedzi i przez parę lat pozostawały w centrum zainteresowania środowiska. We wstępie do nich wyraźnie stwierdził, że przygotowana synteza obok integralnego ujmowania przeszłości zrywa z widzeniem dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej poprzez tzw. „kompleks rozbiorów”, czy wyolbrzymianiem roli państw obcych w okresie rozbiorowym, a bardziej zwraca uwagę na społeczeństwo i naród polski jako ważnej płaszczyzny integracji. Sam będąc autorem części nowożytnej (1501-1795) zaproponował m.in. nową periodyzację wydobywając cenzurę roku 1618 jako początku epoki Baroku i roku 1733 jako narodzin epoki Oświecenia, dokonał też gruntownej rewizji czasów saskich ukazując, że podstawy późniejszych przeobrażeń społecznych i gospodarczych doby stanisławowskiej miały swoje korzenie w okresie rządów Augusta III, ostrożnie oceniał także postępowanie szlachty i magnaterii jako winnych upadku państwa. Prawie dwadzieścia lat później 150 stronicowa część *Dziejów Polski* przybrała postać nowego obszernego dzieła (blisko 1000 stron) – *Polski w czasach nowożytnych (1501-1795)*. Ukazało się ono nakładem Wydawnictwa Naukowego UAM w 1994 r. jako tom drugi innego wielkiego przedsięwzięcia redagowanego przez J. Topolskiego – *Polska. Dzieje narodu, państwa i kultury*.

Przypominając sylwetkę profesora Topolskiego należy także pamiętać o jego zasługach w rozwoju czasopiśmiennictwa naukowego. Redagował lub współredagował m.in. „Studia Hi-

storiae Oeconomicae”, „Studia Metodologiczne”, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne”; był członkiem wielu redakcji w tym „Kwartalnika Historycznego”, „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej”.

Z perspektywy białostockiego środowiska naukowego chcemy przypomnieć związki J. Topolskiego z Podlasiem. W 1958 r. w tomie dedykowanym prof. H. Łowmiańskiemu opublikował obszerną rozprawę poświęconą zniszczeniom wojennym połowy XVII w. na Podlasiu i ich wpływie na dalszy rozwój gospodarczy terenu. Rok później wydał wspólnie z Jerzym Wiśniewskim *Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576* (1959), która – co warto podkreślić – zapoczątkowała monumentalną edycję wszystkich lustracji dóbr królewskich, niezastąpionego źródła do badań dziejów społeczno-gospodarczych wsi i miast Polski przedrozbiorowej. Konsultował także prace dotyczące edycji kolejnych lustracji podlaskich tym razem z XVII w. W czerwcu 1961 r. wziął czynny udział w doniosłej dla ziem północno-wschodniej Polski „I Konferencji Nauk Historycznych w Białymstoku”, w ramach której współorganizował Sekcję Historii nowożytnej i nowszej.

Wśród przyjaciół, kolegów i współpracowników z różnych ośrodków naukowych, nawet tak odległych jak Białystok, pozostawił pamięć nie tylko o wybitnym Uczonym, ale przede wszystkim o człowieku ogromnie i bez reszty życzliwym dla innych, także dla młodszych od siebie.

Cezary Kukło